

MARSÓ PAULA

Filozófiai alkímia

BEVEZETÉS A PÁRBESZÉDEKHEZ

Szerző nem írt annyit a lustaság dicséretéről, mint Rousseau a párbeszédeiben. Ez nagyon fontos, nehogy elfelejtsem. Hogy miért, annak ki kell derülnie, mire a szöveg végére érek. Különös és botránykeltő Rousseau-nak ez a párbeszéd fantom-monológia. Kétségtelenül polemikus írás. Éppen ez lenne vállalkozásának lényege. Mivel a történet egyik, noha talán nem a legfontosabb szála, egy skandalum ügyében történő nyomozás. Mint értesülünk róla, a „filozófus évszázad” nemzedéke, nem csak a színe-java, hanem – kevés kivétellel – mindenki része egy összeesküvésnek, mely J.-J. Rousseau író-filozófus lejáratására irányul. A manóvert egy szűk csoport irányítja, leginkább három személy. „Diderot filozófus”, Voltaire és D’Alembert. Olyan szövegeket adnak ki a neve alatt, melyeket nem ő írt. Amit ő írt, azt elvitatják tőle. Követik, megfigyelik, lehallgatják. Kigúnyolják, lenézik, packáznak vele. A jövő tekintetében még ennél is sötétebb a helyzet. Az összeesküvés szála elhallgattatják, a következő nemzedékek még inkább lehúzzák majd a sárba, hogy a szöveg egy gyakran ismétlődő metaforáját idézzem. Műveit operettesítik, hiteltelenítik, személyes provokációk keresztüztüében gondolatait kiforgatják. Először is meghamisították valamennyi elvét, a szigorú republikánusból kelekótya forradalmárt csináltak, a törvényes szabadság iránti szeretetéből anarchiát, s a törvények iránti tiszteletét a kiváltságosok iránti gyűlöletként tolmácsolták. Megvádolták, hogy a társadalom rendjét a feje tetejére akarja állítani, mert szóvá tette, hogy miközben ezzel a névvel illetik ezt a „végzetes rendetlenséget”, kigúnyolják az emberi faj nyomorát, amikor a legbűnösebb visszaéléseket olyan törvényekként mutatták be, melyek a vesztét okozták. A nyilvános rablás miatti dühe, a hatalmaskodó tolvajok iránti gyűlölete, akik mindezt támogatják, rettenthetetlen bátorsága, hogy a kedvezőtlen igazságot elmondja bármilyen rangú embernek, mind-mind csak arra volt jó, hogy magára haragítsa őket. A mindenkinek szánt nyers, de általános szemrehányásait kiforgatták és egyedi gúnyolódásokká tették, s rafináltan a leggonoszabb módokon használták fel. Az, hogy ezek a magyarázatok – Rousseau kortársaitól kezdve egészen napjainkig – egymást erősítik, valójában Rousseau gyanúját igazolják. Nevezetesen elhallgattatásának és marginalizálásának szándékát, a filozófiai szövegeinek személyeskedő szempontú vagy olvasatú bírálatát.

Ha csak ezt a késői párbeszéd művet vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a Rousseau-recepció valójában mind a mai napig képtelen értelmezését kivonni a pszichologizáló megközelítésmódból, s betegség tüneteként tekint erre a műre. Egyhangúlag állítja, hogy ez a szöveg a szerző zaklatott tudatállapotának lenyomata, az idős és magára maradt filozófus üldözési mániájának regénye. A recepció azonban nem a párbeszéd szövegét olvasva jutott erre a következtetésre, sőt, gyakran egyértelmű, hogy akik hivatkoznak rá, el sem olvasták azt. Mitől válik kanonikussá egy olvasat? Miféle konszenzus nyilvánul meg benne? Éppen ez a kérdés foglalkoztatja a *Párbeszéd* két szereplőjét, Rousseau-t és az anonim Franciát. Ők

ketten bíraskodnak J.-J. ártatlansága vagy bűnös volta ügyében, s a beszélgetések végére megoldják a rejtélyt, hogy egy „szörnyeteg” írhatott-e magasztos műveket, s hogy vajon egy tisztességes szerző lehet-e velejéig romlott ember? Az apológia végéhez közeledve, miután szerződésük értelmében a Francia elolvasta Rousseau műveit, Rousseau pedig személyesen felkereste J.-J.-ot, hogy a fenti kérdésben eloszlassák a homályt, a Francia földjára a közvéleménytől átvett rosszhiszeműségét J.-J. ügyében, de azért határozottan tartózkodik attól, hogy nyilvánosan védelmébe vegye őt. „Nem szeretném Don Quijote szerepében találni magam, tekintettel arra, hogy hivatalt viselek, főnököm van, barátaim, azon túl pedig el kell tartanom egy családot” – mondja az egyik utolsó dialógusban.

Nem vitás, hogy Rousseau már életében híresség volt, és az épp születőfélben lévő nyilvánosságról – amely lapok hasábjain és levelezések közzétételében elégti ki a nagyérdemű kíváncsiságát – ő maga adja az első negatív kritikát. Pontosan tisztában volt vele, hogy melyek a lehetőségek és buktatók abban, ha személye közfigyelem tárgya. Az 1760-as évektől kezdve a személyét érintő minden hír vagy pletyka nyilvánosságot kapott a korabeli újságokban, David Hume-mal való vitájáról részletesen szemléznek az újságok. Ekkor ugyanis anonim szerzők tollat ragadnak Rousseau védelmében, Hume nagy meglepetésére, aki döbbenettel tapasztalja, hogy Rousseau mennyire népszerű az irodalmi körök és az arisztokrácia berkein kívül. Elképedve látja, hogy „La Vesseurról, a gazdaasszonyáról, aki mégiscsak egy műveletlen asszonyszemély, többet beszélnek, mint a monacói hercegnőről vagy Egmont grófnéről. Kutyájának pedig, teszi hozzá Hume, amelyik csak egy pásztorkutya, neve és híre van a világban”. Valóban „Rousseau nevét Európa szerte ismerik”, írja Jean-Baptiste de la Harpe, és Louis-Sébastien Mercier, a kor nagy krónikása kijelenti, hogy „napjainkban három emberről beszélnek a legtöbbet a párizsiak, a porosz királyról, Voltaire-ről és Jean-Jacques Rousseau-ról”. Az emberek egymást tapossák, hogy 1770-ben meglessék, amikor a Café de la Régence teraszán sakkozik, ilyen és ehhez hasonló esetekről bősséggel olvashatunk a *Vallo-másokban*. Pontosan tudta, hogy korának jellegzetessége, hogy a közvélemény hatalmi ágga fejlődik: ez a hatalom megszerezhető, de egyúttal manipulálható is. Rousseau az 1760-as évektől kezdve szisztematikusan munkálkodott írói imázsán, egy olyan sztoikus bölcs szerepét vette fel, aki visszautasítja a notabilitással járó előnyöket: kottamásolásból él, visszautasít minden ajándékot és meghívást. Kortársai mindegyikének volt szokratikus allűrje a 18. század derekán, nem ő volt az egyetlen, aki a bölcs szerepében tetszelegve ostorozta a művészeket és írástudókat, miközben drámákat, rímeket faragott és filozofált. Csakhogy az önmagáról alkotott kép hitelességéhez nála szorososan kapcsolódik az aláírás kérdése: sem a *Társadalmi szerződésben*, sem az *Emilben* nem folyamodott álnévhez, amivel kivételes módon irritálta a hatóságokat. Voltaire sosem értette meg, miért nem köt Rousseau kompromisszumot e kérdésben, de hát hogyan is értette volna meg, amikor ujjongva üdvözölte Lengyelország orosz megszállását akkor, amikor Rousseau épp alkotmányt dolgozott ki a lengyelek számára. Míg Voltaire élcelődött Rousseau attitűdjén, „Szókratész majmaként” nevezte levelében, addig az utóbbi így fogalmaz 1764-ben a *Hegyi levelekben*, melyet száműzetése kezdetén ír: „Szókratész az életével fizetett azért, amikor ugyanazt mondta, amit én.”

A történet további érthetősége végett röviden tisztázni kell, hogy mit ért lejárásának körülményein, s nem árt feleleveníteni az Enciklopédistákkal való szakításának okát. A „genfi polgár” már nem volt fiatal, amikor Párizsban filozófusként megjelent, s mindent megtett azért, hogy az általa nagyra becsült és tisztelettel övezett Voltaire figyelmét fölhívja magára.

Voltaire nem csak fölényesen uralkodott a kor szellemi világában, de gazdag is volt, egy vagyonos ember, aki Rousseau színrelépésekor már olyan magasan és biztosan állt a közélet csúcán, hogy legfeljebb mulattatta a fiatal pályatárs csipkelődése. Első értekezéseit követően Rousseau kritikát kapott és nem támadást. Pályatársait leginkább stilsztikai húzásai irritálták, a híres paradoxonok. Második értekezésével, 1755-ben már ellenszenvet váltott ki Voltaire-ből, aki parodizálva köszönte meg írását: „köszönöm Uram, az emberiség ellen írott könyvét”. Rousseau fejét ezután mindenekelőtt Voltaire követelte, nem a genfi kormány (amely beírta egy többé-kevésbé következmények nélküli elfogató paranccsal) vagy Párizs érseke. Vesztét az okozta, hogy szembeszállt a genfi színházépítés ügyével, azaz D’Alembert legfőbb ambíciójával. A genfi polgár, aki egyébként azért jegyezte műveit ekként, hogy éppen Voltaire számára megkülönböztesse magát egy bizonyos Pierre Rousseau nevű párizsi dramaturgtól, ekkor lesz először útban Voltaire számára, aki világossá teszi, hogy az enciklopédisták vállalkozását megtagadó áruló nem folytathatja büntetlenül irodalmi karrierjét. Voltaire nem hagy kétséget ambíciója felől: D’Alembert-nek írja 1761-ben „Ez az örült lehetett volna valaki, ha hagyja, hogy irányítsák. Diogenész kutyája akár még hasznos lehetett volna az irodalom számára...” A színházügyben Rousseau árulónak lett, s Voltaire tudatja a világgal, hogy ezentúl Júdásként kell élnie. Az akkor már száműzetésben élő filozófus ellen névtelenül ad ki egy kis szöveget, amelyben egy buzgó kálvinista lelkész stílusában *A polgárok érzelmeiben* (1764) a polgári erényeket magasztalva kitergeti a híres-nevezetes lenchézi történetet. A gyermekeinek tragikus sorsát maga Rousseau írja meg D’Alembert-nek, Voltaire manővere tehát nem oknyomozó teljesítmény volt, pusztán egy hatalmas és jól irányított retorikai művelet. Ferney földesura nem állítja meg ezen a ponton – egy mai kifejezéssel élve – a lejárató kampányt, a genfi államügyészhez írt magánlevelében lázítással vádolja Rousseau-t és elfogatását sürgeti. Nem lehet csak a színház-üggyel vagy féltékenységgel magyarázni Voltairre-nek Rousseau iránti gyűlöletét: az előbbi ugyanis nem irodalmi riválist látott Rousseau személyében, hanem politikai ellenfelet, joggal. 1765-ben Charles Bordes-nak írja: „Semmi szellemeset nem találok írásaiban. Utálatos könyve, az Új Héloïse teljesen híján van minden tehetségnek, Emil és az összes többi könyve fölösleges frázispuffogatás. Rousseau egyvalamire jó, hogy elfelejtsék.” Persze hogy az lenne a legjobb, ha minél előbb elfelejtenék, hiszen kérdőre vonja azt a társadalmi konszenzust, amelyre Voltaire és a *richesse mobilière* a maga prosperitását megalapozta. A felvilágosult abszolútizmus új nemessége csak a született arisztokraták ellen viselt harcot, de háborúját a nincstelen parasztok és kispolgárok hátán akarta megvívni, a társadalmi igazságosság bármilyen törekvése nélkül. Polányi Mihály egyenesen úgy véli, hogy Rousseau „minden gondolatának hallgatólagos alapja az a látomás volt, hogy egy új hős fog színre lépni (...) és ez a hős a nép volt”.¹ Ez a vízió ott lehetett már Voltaire fejében is, aki ezt firkálja a második *Értekezés* lapjának szélére: „Íme, egy koldus filozófiája, aki azt akarja, hogy a szegények rabolják ki a gazdagokat”. Kérdés, Voltaire miből vonta le ezt a következtetést, az azonban tény, hogy a második *Értekezés*ben Rousseau számos anekdotát hoz fel annak bemutatására, hogyan élőködnek a vagyonos és korrupstisztviselők a társadalom kiszolgáltatottjain.

Rousseau megrágalmazásának története, az „Urak” érthetetlen és kibogozhatatlan összeküvése a *Párbeszéd*ek történetének része. Ettől még lehetne a szöveget delirálóknak, tévely-

¹ Polányi Mihály, *Jean-Jacques Rousseau, avagy lehet-e egy társadalom szabad?* [1953] in *Társadalomfilozófiai írások*, Gondolat, 1986. 244.

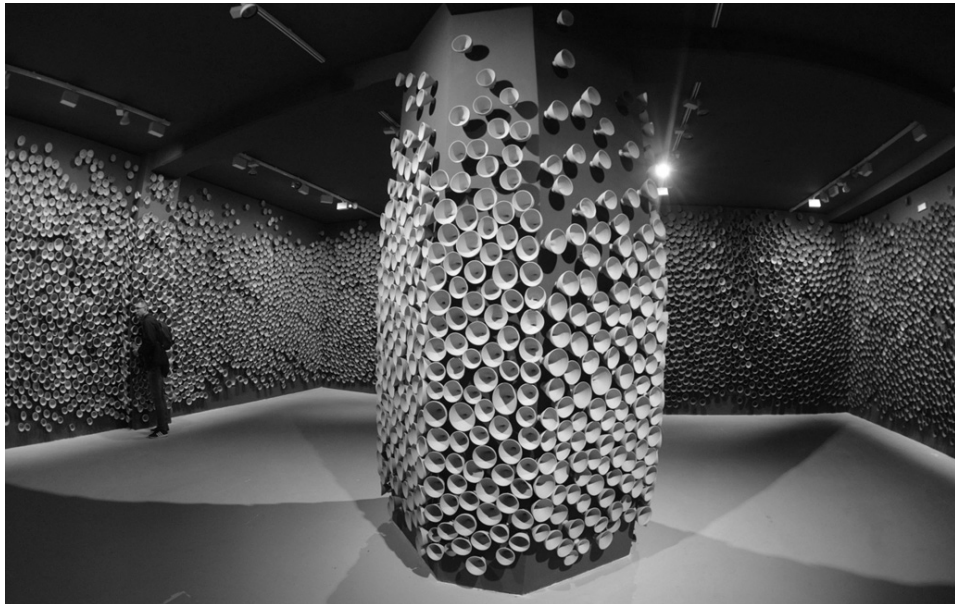
gőnek nevezni, ahogy teszi ezt a Rousseau-recepció Herdertől Huizingáig. Van azonban egy fontos mozzanat. A *Párbeszéd*ek a *Vallomások* és a *Séták* szövegével alkot háromszöget. Az alakzat alján helyezkedik el a kétféle önvallomás, a csúcán pedig a magányos sétáló álmódzásainak naplója. Hogyan feltételezhetnénk, hogy két kimagasló és önnön intenciójának tekintetében kristálytisztá mű közé beékelődik egy tébolyult harmadik, s a három közül éppen ez a legstrukturáltabb, legjobban kidolgozott és egyedülként befejezett? Foucault ellen-*Vallomások*nak nevezi a párbeszédet rövid bevezető tanulmányában s ez is igen megtévesztő. Ha a *Vallomások* az élet, a *Párbeszéd*ek a halál műemléke. A benne megénekelte hang elevenen elföldelt, kísérteties. Részben a száműzöttség dramatikusan funkciója miatt van ez így, de van ennél fontosabb szerepe is. A biografikus én ugyanis meghal, amikor a szerző világra jön. Ez a szöveg *de facto* állítása; súlyos következményekkel járó kijelentés. Valójában nem a már nem létező, életrajzi én tekintetében, ezt a kérdést már alaposan körbejárta a *Vallomások*, hanem éppen az életrajzi én halálával megszülető szerző életének vonatkozásában releváns ez a megállapítás. A négyszáz oldalon keresztül tárgyalt probléma éppenséggel ennek a szerzőnek a természetével foglalkozik.

Hallatlan újszerű irodalmi és filozófiai felfedezés. Megszületik ugyanis a szerző, akinek habitusa, vérmérséklete, temperamentuma, szaga és természete van. Ízlése, hajlandósága, étvágya, gusztusa. Termékeny és terméketlen gondolatainak sokasága. A biografikus én is ennek a szerzőnek a leleménye: a szerző nélkül ugyanis, aki megírja életrajzi jellegzetességét az illetőnek, a magánember sincsen. J.-J.-ot pedig nem általában a szerzőség kérdése foglalkoztatja, a mimézis, a szerzői invenció, vagy az öninduktivitás. Az öntükrözésben kialakult mozgástér egy végtelen spirális alakzatban látszólag a téboly út vonalát állítja elő. Csakhogy belső koherenciája révén – akárhogy is nevezzük meg az örület kritériumait – ez a szöveg biztosítja és fenntartja önnön belső értelmességét. J.-J. Szerzőjének ugyanis Rousseau filozófus életművét kell elcipelnie. Rousseau filozófus életművét azonban csak egy nagyon speciális szerző hozhatta világra. Itt van egy pont, ahol Rousseau mintha belátná a filozófia paradoxonjainak elvi megoldhatatlanságát. Soha nem volt képes a természeti állapot „fikcióját” dialektikus gondolati konstrukcióba rendezni, mégis ez lett szövegeinek alaptézise.

Íme, a szerző, amint számot vet mindezzel a nehézséggel. Ő az, akinek példáján keresztül el tudjuk képzelni a soha nem létező természeti állapotot. Hiszen ő a természet embere, az ő képzeletének terméke ez a sok édes és gyötrelmes következményekkel járó álmódzás az emberi nem megjavításának kísérletéről, ő a bátor és egyszerre lusta jöttment idegen, aki felnyitja szemünket és megmutatja, hogyan uralkodik mindenek fölött a bűbájosság hamis gépezete, az udvariasság terrorja, ő az, aki kivonja magát a társadalmi játszmákból a napi tevékenységeinek segítségével, aki nem egy erkölcsi géniusz, csak egyszerűen még ahhoz is lusta, hogy rossz legyen. Egyszóval ő az a személy, aki sehol máshol sincsen, mint éppen saját szövegének genezisében. Hogyan lehet megvédeni egy hipotézisre alapított filozófiai konstrukciót, ha egyetlen ember esetében modellként szolgál? Ő az egyedi és egyetlen, aki megírhatta azon elméleti és irodalmi kísérleteket, amelyekben a természet hangja diktál, ahol a jó írás munkálkodik, amelyekben a lelkiismeret vezeti a kezét, ahol az írás nem mesterség és a filozófia nem szakma. Persze szükségszerű, hogy a természeti állapot problémája megismétlődjék kicsiben: írhat-e magasztos műveket egy kisfűlű szélhámós? Kétségkívül nem írhat, de a mű rendkívüliségéből lesz levezetve az alkotó nagysága, amiért viszont csakis a mű nagysága kezkesedik. Hogyan lehet aranymosó valaki, ha még csak nem is feltételezi az allúvium-

ban a nemesfém nyomát? A természetnek ez az egyszerre antropomorf és neutrális jellege Rousseau egész filozófiai alkímiáját érinti. Ez a séma adja Rousseau valamennyi problémájának szerkezetét. Ez mozgatta, amikor a természeti állapot paradigmáját próbálta megoldani, és igyekezett elkerülni, hogy a társadalomból vett fogalmakkal írja le a társadalom előtti ember természetét. Képtelenség, hiszen hogy lehetne a természetben moralitást felfedezni? Hogyan nevezhetjük a jóságot, együttérzést, nagylelkűséget „a természet első ösztönzéseinek”? Kinek vagy minek a természete volna ez? A morál előtti szakaszban mi értelme megtagadni vagy kifejezni együttérzést? A gyenge, lusta, tétlenkedésben élvezettel elmerülő és nem túlságosan erényes J.-J. békés és gyöngéd természete révén jut el oda, ahova az erény által is eltalálhatna.

Az erkölcsi jó azon manifesztuma, amely a megmunkálatlan, érintetlen természetből kinyerhető és a társas erény kiiktatása árán is hozzáférhető: hatalmas filozófiai teljesítmény. Nem fordul transzcendentális entitásokhoz, a természetet transzcendálja. A patológiával foglalkozó olvasatok elfedték a szöveg történelemalakító minőségét, s a betegség és az őrültség szempontjait keresve nem vették észre, hogy a „természet embere” a képzelet alkímiájában világot teremt szerzőjének. Ezen a helyen születik meg a szerzői zsenialitás toposza, melyhez világrajövetelekor, végzetes olvasatok okán, szorosan kapcsolódik a szörnyűség, a rettenetesség, a kísértetiesség attribútuma.

ANDORRAI PAVILON EVE ARIZA MURMURI